

POMNIKOWA MICHALINA?
 UWAGI NA MARGINESIE KSIĄŻKI PIOTRA OSSOWSKIEGO,
CZERWONA MICHALINA.
 MICHALINA TATARKÓWNA-MAJKOWSKA.
PRZĄDKA – DZIAŁACZKA – ŁODZIANKA, ŁÓDŹ 2017, ss. 300

Niedawno wydana biografia Michaliny Tatarkówny-Majkowskiej wywołuje mieszane uczucia¹. Chyląc czoła przed ogromem pracy, który autor wykonał w bibliotekach i archiwach, nie możemy zarazem uciec od pytania, czy przypadkiem nie dał się uwieść źródłom, które przeczytał.

„Drogi i bezdroża” biografistyki ludzi władzy

W ogromnej liczbie publikacji poświęconych najnowszej historii Polski wydawanych w ostatnich latach biografistyka znajduje ważne, choć nie aż tak eksponowane miejsce, jakby się mogło wydawać. Gorzej jest natomiast z biografistyką przedstawicieli komunistycznego aparatu władzy². Ta forma uprawiania refleksji o przeszłości nadal uchodzi za trudną i wymagającą, a zarazem wielce niewdzięczną, gdyż uwiklaną najczęściej w bieżące spory ideowe. Sprawa dodatkowo komplikuje się, kiedy bohater lub bohaterka jest postacią wymykającą się łatwym ocenom. Autorzy, którzy podejmują tego rodzaju wyzwanie, z góry niejako muszą się liczyć z tym, że ich praca nie zadowoli do końca nikogo. Pomstować będą zarówno ci, którzy daną postać darzą szacunkiem, jak i ci, którzy nie znajdują w niej niczego pozytywnego. Nie dziwi zatem, że pojawiające się po 1989 r. kolejne próby zmierzenia się z życiorysami konkretnych członków peerelowskiej elity wywoływały niekiedy skrajnie ostre reakcje³.

¹ P. Ossowski, *Czerwona Michalina. Michalina Tatarkówna-Majkowska. Prządka – działaczka – łodzianka*, Łódź 2017.

² Zob. m.in.: A. Garlicki, *Bolesław Bierut*, Warszawa 1994; P. Machcewicz, *Władysław Gomułka*, Warszawa 1995; K. Lesiakowski, *Mieczysław Moczar „Mietek”*. *Biografia polityczna*, Warszawa 1998; E. Krasucki, *Międzynarodowy komunista. Jerzy Borejsza – biografia polityczna*, Warszawa 2009; A. Paczkowski, *Trzy twarze Józefa Światły. Przyczynek do historii komunizmu w Polsce*, Warszawa 2009; A. Sobór-Świdarska, *Jakub Berman. Biografia komunisty*, Warszawa 2009; J. Eisler, *Siedmiu wspaniałych. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*, Warszawa 2014; M. Szumiło, *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2014; P. Kowal, M. Cieślak, *Jaruzelski. Życie paradoksalne*, Kraków 2015. Specyficzną formą portretu ludzi z komunistycznego establishmentu są nadal inspirujące wywiady, jakie przeprowadzała z nimi Teresa Torkańska: *eadem, Oni*, Warszawa 2004; *eadem, Byli*, Warszawa 2006.

³ P. Gontarczyk, *Falszywa biografia – Krzysztof Lesiakowski, Mieczysław Moczar „Mietek”*. *Biografia polityczna*, Warszawa 1998 [rec.], „Zeszyty Historyczne WiN-u” 1999, nr 13, s. 285–303; A. Dudek, *Mieczysław Moczar „Mietek”*. *Biografia polityczna*, Krzysztof Lesiakowski, Warszawa 1998

Autor recenzowanej pracy postanowił zmierzyć się z tematem fascynującym i wcześniej niepodjętym, czyli życiorysem działaczki partyjnej, która przez wiele lat symbolizowała rządy PZPR w Łodzi. Książka, która wyszła spod jego pióra, jest próbą biografii politycznej – ze wszystkimi konsekwencjami tego wyboru. W opowieści Piotra Ossowskiego dominuje zatem Tatarkówna polityk nad Tatarkówną człowiekiem, aczkolwiek autor podejmuje pewne starania – w szczególności w rozdziałach pierwszym i ostatnim – aby przedstawić nam czysto ludzki wymiar biografii swojej bohaterki. W tym kontekście podtytuł pracy *Prządka – działaczka – łodzianka* jest trochę mylący i zdaje się być parafrazą tego, co na temat swojego życia sądziła sama najbardziej zainteresowana, np. w wywiadach publikowanych w PRL. Wydaje się, że lepiej istotę podjętego przez Ossowskiego trudu oddałoby odrobinę zgrane, ale trafiające w punkt doprecyzowanie: „Próba biografii politycznej”⁴.

Paradoksalnie jednak triada, którą posłużył się autor w podtytule, zwraca naszą uwagę na sprawę kluczową w odbiorze każdej biografii, czyli krytycznego podejścia do przedmiotu badań, w tym nade wszystko do kreacji, jaką niewątpliwie jest życiorys polityka opowiadany przez niego samego. Otóż studiując przywoływane wcześniej wywiady, można odnieść wrażenie, że na długo przed narodzinami takich dziedzin jak chociażby współczesne *public relations* Michalina Tatarkówna, czyli prządka z ukończonymi siedmioma klasami szkoły powszechnej, okazała się naturalnym talentem w kwestii skutecznego budowania swojego wizerunku. Oczywiście – nawet przy zachowaniu wszelkich proporcji – daleko jej w tym obszarze do maestrii (oraz dostępnych środków i czasu) takich przedstawicieli komunistycznego establishmentu jak Edward Gierek, Wojciech Jaruzelski czy Mieczysław Rakowski⁵. Niemniej również ona – na miarę swoich możliwości oraz politycznych wpływów – przez wiele lat budowała obraz „równiacy” i przede wszystkim lokalnej patriotki, która robiła, co mogła, aby w skrajnie trudnych warunkach dbać o pomyślność „zwykłych ludzi”.

Nie oznacza to oczywiście, że siadając do pisania biografii przedstawiciela komunistycznej elity władzy, z miejsca odrzucamy wszystko, co dana osoba miała (lub ma nadal) do powiedzenia na temat swojego życia i kariery. Nie możemy jednak – przynajmniej nie powinniśmy – bezkrytycznie przyjmować optyki naszych bohaterów. Aby zrozumieć ich życie i wybory, powinniśmy raczej z dużym dystansem podchodzić do tego, co sami mieli do powiedzenia, i ich relacje czy przytaczane argumenty nieustannie konfrontować z innymi punktami widzenia. Te ostatnie możemy rozumieć zarówno literalnie – jako odwołanie do relacji innych bohaterów epoki, jak i szerzej – jako krytyczną pracę z powstałą do tej pory literaturą przedmiotu. W tym przypadku w pierwszej kolejności powinniśmy się skupić na pracach poświęconych samej epoce PRL oraz biografiach osób z komuni-

[recenzja], „Dzieje Najnowsze” 1998, nr 3, s. 222–225; J. Nowak-Jeziorański, *Barwy Mietka*, „Polityka” 1998, nr 42, s. 82–84 – por. J. Eisler, *Przedmowa* [w:] K. Lesiakowski, *Mieczysław Moczar „Mietek”*..., s. 9–15.

⁴ Zob. m.in. wywiad rzekę, który z M. Tatarkówną-Majkowską przeprowadził – co ważne – w okresie karnawału „Solidarności” Krzysztof Turowski: *idem*, *Życie moje*, „ITD” 1981, nr 19, s. 15–16; *idem*, *Życie moje*, „ITD” 1981, nr 20, s. 16–17.

⁵ Zob. m.in.: M.F. Rakowski, *Czas nadziei i rozczarowań*, Warszawa 1985; J. Rolicki, *Edward Gierek – przerwana dekada. Wywiad rzeka*, Warszawa 1990; *General. Wojciech Jaruzelski w rozmowie z Janem Osieckim*, Warszawa 2014.

stycznego świecznika. Wydaje się, że Ossowskiemu ta sztuka, niestety, chwilami nie do końca się udała, o czym kilka zdań poniżej.

Konstrukcja

Książka składa się z siedmiu rozdziałów. W pierwszym autor opisał losy swojej bohaterki aż do zakończenia II wojny światowej. Z tego fragmentu pracy dowiadujemy się przede wszystkim o środowisku, w jakim wzrastała Tatarówna. Ossowski, idąc za wskazówkami samej zainteresowanej, uwypukla kilka czynników, które miały ukształtować charakter i profil ideowy przyszłej szefowej łódzkiej organizacji partyjnej. Za najważniejsze uznaje jej robotnicze pochodzenie i doświadczenie biedy, które szybko zakończyło okres dzieciństwa i zmusiło ją do podjęcia pracy w przemyśle włókienniczym, oraz wpływ ojca aktywnie działającego w łódzkiej KPP. To właśnie w tym okresie miała narodzić się działaczka wrażliwa na krzywdę i niesprawiedliwość, która nie boi się publicznie protestować w obronie słabszych. Wtedy także – podobnie jak ojciec – wiąże się z ruchem komunistycznym.

Rozdział drugi poświęcony jest początkom aktywności Tatarówny w powojennym aparacie władzy. Autor przeprowadził na ten temat obszerne kwerendy w materiałach partyjnych i szczegółowo omawia kolejne etapy kariery w okresie budowania fundamentów władzy ludowej w Łodzi. Tłumacząc jej zawrotne wręcz początki, zwraca uwagę na problem braków kadrowych, który sprawiał, że osoby z nawet niewielkim doświadczeniem w „pracy partyjnej” przed wojną, miały w tej sytuacji szansę na szybki awans w PPR. Sugeruje także, że na relatywnie szybką – z perspektywy lokalnej – ścieżkę awansu Tatarówny mogło wpływać zapotrzebowanie wizerunkowe partii komunistycznej na silne kobiety u steru rządów. Niestety, autor nie pogłębia tego wątku, poprzestając na mocno lakonicznym stwierdzeniu: „Była kobietą, a PPR zamierzała przyciągnąć pod swój sztandar jak najwięcej osób tej płci”⁶.

Rozdział trzeci to opis dwuletniego okresu zasiadania bohaterki rozprawy w fotelu I sekretarza KW PZPR. Ossowski wpisuje tę nominację w pierwsze przejawy liberalizacji systemu po śmierci Stalina. Podkreśla zaangażowanie – wtedy już Tatarówny-Majkowskiej – w kwestię kolektywizacji w Łódzkiem oraz wagę, jaką przywiązywała do spraw kadrowych. Dochodzi do wniosku, że umiejętne i szybkie wykonywanie poleceń płynących z KC PZPR stało się dla niej przepustką do dalszej kariery.

Kolejny fragment pracy dotyczy postawy „czerwonej Michaliny” w burzliwym okresie „odwilży”, który zbiegł się z pierwszymi miesiącami sprawowania przez nią funkcji I sekretarza KŁ PZPR. Wydaje się, że autor słusznie w jej nastawieniu rozpoznaje klucz do dalszych losów swojej bohaterki w elicie władzy. Ossowski zwraca uwagę na fakt, że wtedy właśnie Tatarówna-Majkowska – publicznie deklarując poparcie dla Romana Zambrowskiego – związała się z tzw. frakcją puławian. Następnie opisuje kolejne kryzysy, z jakimi przyszło jej się zmierzyć w Łodzi w latach 1956–1957, i odnotowuje, że wyszła z nich obronną ręką, głównie dzięki pragmatyzmowi i politycznej elastyczności.

Dwa kolejne rozdziały zostały poświęcone opisowi dziewięcioletnich rządów Tatarówny-Majkowskiej w KŁ PZPR. Autor postanowił podzielić analizę zgromadzonego

⁶ P. Ossowski, *op. cit.*, s. 59.

przez siebie obszernego materiału źródłowego na dwie części. W rozdziale piątym kreśli obraz szefowej struktur partii w Łodzi, który nawiązuje do schematów wypracowanych w rozdziale drugim. Ossowski podejmuje się zatem szczegółowej rekonstrukcji działalności „pierwszej” na forum lokalnym i centralnym partii, w ławach poselskich oraz w trakcie sprawowania funkcji reprezentacyjnych. Najwięcej miejsca poświęca zagadnieniom polityki kadrowej, które odtwarza przede wszystkim poprzez bezpośrednie odwoływanie się do protokołów plenum i egzekutywy łódzkiej organizacji partyjnej. Ten sam schemat autor przyjął w rozdziale szóstym, który jest próbą refleksji nad rolą, jaką Tatarówna-Majkowska odgrywała równoległe (czyli w latach 1955–1964) w życiu drugiego co do liczby mieszkańców miasta PRL. W tym obszarze historyk zdecydował się na wyodrębnienie m.in. takich zagadnień jak sprawy młodzieży, laicyzacja oświaty, budownictwo mieszkaniowe czy sprawy kultury. Z przeprowadzonej w książce analizy wyłania się obraz działaczki, która bezpardonowo traktuje stronę kościelną w walce o rząd dusz nad polską młodzieżą, a zarazem dba o pomyślny rozwój miasta, doglądając budowy szpitali i teatrów, a nade wszystko – mieszkań. Jej „gospodarska” postawa miała być zdaniem Ossowskiego wynikiem m.in. autentycznych więzi z „małą ojczyzną”.

W ostatnim rozdziale autor przenosi nas w realia zmierzchu aktywności politycznej swojej bohaterki. Na wstępie próbuje naszkicować okoliczności odejścia Tatarówny-Majkowskiej z zajmowanej funkcji, które miały być – jego zdaniem – wypadkową jej nonkonformistycznej postawy w kontaktach z „partyjną górą” oraz rozprawy Gomułki ze stronnikami Zambrowskiego. Ossowski skupia się następnie na opisie politycznej emerytury „czerwonej Michaliny” oraz trudności, na jakie natrafiła w procesie adaptacji do życia poza bieżącą polityką. Historyk przedstawia stopniowe osuwanie się w polityczny niebyt Tatarówny-Majkowskiej, która jeszcze przez pewien czas po odejściu z urzędu mogła cieszyć się niektórymi namiastkami władzy, jak mandat posłanki na Sejm PRL czy funkcja łódzkiej radnej. Równoległe podkreśla silną wiarę bohaterki książki w ideały komunizmu, której nie były w stanie zachwiać ani nagle i – jej zdaniem – niesprawiedliwe załamanie kariery w aparacie partyjnym, ani doświadczenie Sierpnia ’80 i narodziny niezależnej reprezentacji interesów robotników.

Pytania

Ossowski niewątpliwie przejrzał dużą ilość rozmaitych materiałów archiwalnych, przede wszystkim – co wydaje się zupełnie naturalne – tych, które wytworzyły odpowiednie instancje PPR/PZPR, głównie w Łodzi i regionie. Po dokumenty centrali partyjnej, znajdujące się obecnie w AAN w Warszawie, sięgał rzadko. Częściej natomiast zaglądał do przechowywanych tam teczek osobowych poszczególnych działaczy. Odnotujemy przy tym, że niektóre wskazówki archiwalne wymienione przez autora w bibliografii pracy mogą wprowadzać w konfuzję, jak np. nazwa zespołu „Podania – kwestionariusze”, przechowywanego rzekomo w IPN w Łodzi. Z bibliografii wynika również, że Ossowski nie dotarł – podobnie jak wielu innych historyków – do archiwów moskiewskich. Jednocześnie nie wiemy, niestety, czy podjął jakieś starania w tym zakresie.

Zdecydowanie gorzej przedstawia się kwestia wykorzystanej w pracy literatury przedmiotu. Warto wymienić kilka jaskrawych przykładów, które rzucają się w oczy i zmuszają do postawienia dalszych pytań. Ossowski uwzględnił grupę ważnych tekstów

Krzysztofa Lesiakowskiego, ale o dziwo nie odwołuje się do pozycji bazowej – w kontekście jego własnych badań – czyli do wspomnianej wcześniej biografii Mieczysława Moczara. Pominięcie tej książki jest o tyle zaskakujące, że – jak zauważa sam Ossowski – to właśnie „Mietek” miał odegrać kluczową rolę m.in. w początkach partyjnej kariery przyszłej I sekretarz KŁ PZPR. Autor poprzestaje jedynie na stwierdzeniu tego faktu i nie wyjaśnia szerzej, dlaczego Moczar wspólnie z Ignacym Logą-Sowińskim postawili w 1945 r. na szerzej nieznanej działaczkę, która – jak wiele na to wskazuje – z „partyjną robotą” w czasie okupacji nie miała wiele wspólnego. Kolejny przykład świadczący o niedostatecznym wykorzystaniu literatury fachowej to m.in. badania Mirosława Szumiły na temat elit komunistycznych. Ossowski odnotowuje ważny tekst tego badacza z roku 2011, ale pomija już jego dalsze ustalenia na tym polu z roku 2015⁷. Idąc dalej tym tropem, zauważmy, że Ossowski sięga do o rok wcześniejszej pracy Szumiły o Romanie Zambrowskim, ale robi to przede wszystkim pod kątem ewentualnych wzmianek o „czerwonej Michalinie”. Niejako pozbawia się tym samym szansy na wzbogacenie o dorobek lubelskiego historyka własnych – niespecjalnie niestety rozwiniętych – analiz dotyczących sytuacji w aparacie partyjnym, przede wszystkim w kontekście walki między „puławianami” a „natolińczykami”⁸. Ossowski przywołuje także wprowadzenie Andrzeja Paczkowskiego do klasycznego opracowania *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, ale pomija zupełnie inny – zamieszczony w tym samym tomie – tekst warszawskiego historyka o roli systemu nomenklatury w ustroju komunistycznym. Luka ta jest wyraźnie widoczna w tych fragmentach pracy, w których Ossowski stawia sobie za cel odtworzenie sposobu zarządzania strukturami partyjnymi i miejskimi przez Tatarkównę-Majkowską. Autor, niestety, pozostaje przede wszystkim jedynie na poziomie opisu konkretnych przykładów podjętych przez nią decyzji personalnych. *Last but not least* Ossowski zupełnie nie zauważa dorobku dotyczącego sytuacji kobiet w PRL, w tym nade wszystko ich roli i pozycji w aparacie PZPR. Mam tu na myśli m.in. opracowania Małgorzaty Fidelis i Natalii Jarskiej⁹.

W tej wycieczce nie chodzi o proste odnotowanie faktu, że Ossowski nie zajrzał przynajmniej do kilkunastu ważnych dla historyka dziejów politycznych PRL prac i artykułów, ale o zdecydowanie szerszy problem. Wydaje się bowiem, że podstawowym mankamentem recenzowanej pracy jest wyraźne niedowartościowanie warstwy analitycznej, która zwyczajnie ginie pod naporem – często bardzo dokładnych – wypisów z ze-

⁷ M. Szumiło, *Elita władzy w Polsce 1944–1989. Studium socjologiczne* [w:] *Władza w PRL. Ludzie i mechanizmy*, red. K. Rokicki, R. Spalek, Warszawa 2011, s. 155–174; *idem*, *Elita PPR i PZPR w latach 1944–1970 – próba zdefiniowania* [w:] *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015, s. 34–60.

⁸ *Idem*, *Roman Zambrowski...* Analogicznie ma się sprawa w przypadku prac m.in. Krzysztofa Persaka. Ossowski przywołuje monografię tego autora poświęconą ZHP, a pomija milczeniem – wydaje się, że dla jego rozważań zdecydowanie ważniejszą – publikację Persaka poświęconą Henrykowi Holladowi. Zob. K. Persak, *Odrodzenie harcerstwa w 1956 r.*, Warszawa 1996; *idem*, *Sprawa Henryka Hollanda*, Warszawa 2006.

⁹ Zob. m.in.: N. Jarska, *Kobiety w PZPR 1948–1956. Paradoksy mobilizacji politycznej kobiet w stalinizmie* [w:] *Kobiety „na zakręcie” 1933–1989*, red. E. Chabros, A. Klarman, Wrocław 2014, s. 33–49; N. Jarska, *Kobiety z marmuru. Robotnice w Polsce w latach 1945–1960*, Warszawa 2015; *eadem*, *Kobiety w elitach centralnych i lokalnych PPR i PZPR w latach 1944–1956* [w:] *Elity komunistyczne...*, s. 600–619; M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*, Warszawa 2015.

branego materiału źródłowego. Co więcej, autor dokumenty partyjne – wszak bardzo specyficzne – bierze niekiedy zbyt dosłownie, tak jakby zupełnie nie zauważał kontekstu ich powstania. Prowadzi go to m.in. do następujących konkluzji: „Interesowała się również działalnością Wytwórni Filmów Oświatowych w Łodzi. Jej dyrektor – Eugeniusz Pasiecznik – na sesji Rady Narodowej m. Łodzi w marcu 1962 r. podziękował M. Tatarównie-Majkowskiej i H. Rejniakowi, sekretarzowi KŁ PZPR, za inspirację tematyczną, pomoc i rady, którymi służyli w każdej fazie produkcji trzech filmów poświęconych Łodzi”¹⁰. Choć od czasu do czasu Ossowski podejmuje wysiłek weryfikowania oficjalnej wersji życiorysu swojej bohaterki, to jednak druga – chwilami wręcz pomnikowa – perspektywa nadaje ton zaproponowanej przez niego narracji. W efekcie otrzymujemy historię Tatarówny-Majkowskiej opowiedzianą przez nią samą za pomocą protokołów posiedzeń plenów czy egzektyw oraz oficjalnych wywiadów, wspomaganą wypowiedziami osób, które razem z nią tworzyły powojenny aparat władzy.

Niewątpliwą zasługą Piotra Ossowskiego jest fakt, że przejrzał dużą ilość – chwilami niezwykle żmudnych w lekturze – materiałów partyjnych, które następnie sumiennie zreferował, a część poddał bardziej pogłębionej krytyce. Zaproponował także formułę opisu aktywności politycznej Tatarówny-Majkowskiej, do której będzie musiała odnieść się każda kolejna osoba zainteresowana życiorysem wieloletniej szefowej łódzkiej organizacji partyjnej. Ossowski zbudował pewien – chwilami bardzo pomocny – szkielet i w tym sensie otworzył dyskusję naukową na temat fenomenu „czerwonej Michaliny”. Ciekawe, czy i gdzie ona nas dalej poprowadzi?

Andrzej Czyżewski

¹⁰ P. Ossowski, *op. cit.*, s. 222.